

Den översatta litteraturen: vår bättre hälft

Översättningarna är halva vår nationallitteratur, sa Birgitta Trotzig en gång. Det är tänkvärt sagt, och citatet får ökad tyngd ju oftare det anför. Det anföras ofta, och som många citat nöts det efter hand. Bäst att se efter.

Orden föll i en inledning som Trotzig höll på Östersjöns författar- och översättarcentrum i Visby 1994. (Själva grundandet av detta centrum 1992 kan för övrigt sägas ha klart markerat en statushöjning för översättarskrået vid sekelslutet.) De föll sist i hennes inledning, som var rubricerad ”Till översättningens lov” och finns tryckt i nummer 33 av den lika minnesvärda som nedlagda tidskriften *Dialoger* (1995). Det mesta i hennes korta text, egentligen bara ett utkast till en inledning, handlar om vad hon kallar människans två språk.

Människan, skriver Trotzig, har det inre talet, med dettas personlighetsformande biografi, och hon har det yttre språket, en grammatikalisk maskin. De två skikten sammanfaller i modersmålet, lever där i naturlig dialog med varandra. Dikt är alltid redan i sig översättning, nämligen från upplevelse till uttryck, till tecknens värld, citerar hon Marina Tsvetajeva. Om denna översättning blivit bra, om de två språkskikten lyckosamt sammanfaller i en text, kan det bli aktuellt med ytterligare en översättning, med transport över nästa gräns.

Gärna får det gå så, för sällan får en människa nog med näring av ett språkområdes eller en nationell traditions ändå ganska fåtaliga produkter. Man behöver mer varierad föda, skriver Trotzig. ”För ett litet litterärt områdes näringstillförsel är översättningslitteraturen livsviktig.” Det handlar om ämnesomsättning, alltså livhanken. ”Översättningarna är helt enkelt – brutalt uttryckt – halva vår nationallitteratur”, lyder det inledande citatet i sin helhet. Det bärande bildspråket hos Trotzig är mycket fysiskt. Man inser att med ’brutal’ faktiskt avses ’rå, djurisk’.

Talet om hälften är ungefärligt. Halvgammal statistik ger vid handen att omkring en femtedel av finsk skönlitterär utgivning är översättningar, mot en fjärdedel av svensk. I Grekland och Portugal är ande-

len än större. I USA utgör den några procent. Proportionen mellan ett enskilt språkområdes litterära utbud och anbudet från den övriga världen blir obönhörligen skev, numerärt och kvalitativt. Här är olika ligor på plan. När den globala gräddan skummats, översatts och integrerats för lokal användning blir det brutalt uttryckt så, att den utgör vår bättre hälft.

På sådana villkor gäller det att se till att den bättre hälften blir bra också i lokal förmålning, på målspråket. Om detta handlar Nils Håkansons *Dolda gudar*, en svensk översättningshistoria i koncentrat. Boken är inte, som man kanske väntat sig, en populär summering av tidigare anhopade och därmed redan skrymmande forskningsresultat. Sådana finns strikt taget inte. En förelöpare är visserligen Greta Hjelmssons *”Gud nåde alla fattiga översättare”* (1996), som går fram till omkring 1900. Sverige är härvidlag sämre rustat än till exempel Finland, där *Suomennoskirjallisuuden historia 1–2* under Hannu Riikonens huvudredaktörskap (SKS 2007) utgör ett solitt forskningsbaserat fundament.

Håkanson har dock haft en annan ganska formidabel resurs att ta till: *Svenskt översättarlexikon*, där han varit mångårig forskningsredaktör. Detta nätbaserade (www.oversattarlexikon.se) inventarium över svenska och finlandssvenska översättare lanserades 2009 och är under oavbruten utbyggnad; sedan 2018 görs arbetet med Litteraturbanken som huvudman och hemort. Där finns numera utöver biobibliografier också nyttiga tematiska uppslagsord. Lexikonet föddes ur initiativtagaren Lars Klebergs – slavist och översättare – starka övertygelse att översättarens värv är viktigt nog för att både behöva och förtjäna uppmärksamhet, kritik och energisk analys. Det har sedermera stimulerat till liknande lexikonprojekt åtminstone i Tyskland och Norge.

Att Håkansons bok dukar fram så läcker läsning beror till en god del på att han har haft översättarlexikonets ymnighetshorn att ösa ur. Det ger konkretion, tidsdoft och biografisk rondör åt hans beskrivning av det språkliga förflyttarslitets villkor över tid. För i princip är det över tid framställningen avancerar mot dagens datum. Början sker med Jöns Budde, birgittinmunk på 1400-talet. Budde var den förste till namnet kände som vänt text till svenska, från latin; det skedde i Nådendal. Så tas vi stegvis fram till da-

gens villkor och hur en allt klarare urskiljbar etik för översättare och översättning växer fram, slår igenom och försvaras.

Riktigt hur stegen i framställningen tas får läsaren inte alltid snörrät klarhet i. Ett skäl till detta är lite kuriöst: boken saknar innehållsförteckning. Ett annat är att perspektiven är så förträffligt talrika. Det handlar om trohet och frihet, om språks och genrens och metrisk konventioners status, om mecenaters och marknadens makt, om frilansknog och professionalisering. Perspektivrikedomen rimmars i sig med Håkansons goda underrubrik: *En bok om allt som inte går förlorat i en översättning*. Han anför och avvisar Robert Frosts kända citat om att poesi är det vi går miste om vid översättning. Det används ju ofta för att med kylig klarsyn förkunna översättandets omöjlighet. Men Håkanson har en ljusare syn, i hans bok finns långt mer av Pollyanna än av I-or. Han ser inte varför man ska beklaga förluster när det ju handlar om erövring. Det är den litterära expansionens villkor och regler han granskar.

Ett genomgående stråk gäller självfallet riktlinjer över tid. En genom historien återkommande regel döps av Håkanson till *Vadstena princip*: den säger att ju större respekt för originalverket, desto mer bunden blir översättningen. Det är en klosterregel som överlevt senare sekularisering. Ett närliggande fenomen, en följdforeteelse, sägs av Håkanson lyda under *originalverkets gravitationslag*: ju mer källans auktoritet försvagas då översättaren sneglar på tänkta läsar- och förlagspreferenser, desto mer försämrar översättningens allmänna textkvalitet genom att det saknas rättesnöre för löpande beslut. Talande exempel ger resonemangen liv.

Ganska befriande är att Håkanson inte har sett något behov av att rada upp sådant teoretiskt bagage som brukar ses som oundgängligt vid utläggningar om översättning. Här saknas gängse nummer som Schleiermacher, Benjamin, Borges, Venuti och andra *usual suspects* som brukar mjölkas på citat för att legitimera författaren som seriös. Håkanson kvalar enkelt in på sin solida materialkännedom, visad inte minst i instruktiva och lyhört avlästa exempel på olika försvenskningar av en och samma källtext, av Defoe, Dostojevskij, Mann och andra.

Boken är utrönande, inte uttömmande. Den är spåstöt satt, vilket ger gott om utrymme för tankar mel-

lan raderna. Dess begynnelseackord, det där om halva vår nationallitteratur, kan hos läsaren väcka frågan om hur en hel nationallitteraturhistoria i dag kunde skrivas. Kan det alls göras, är försöket fortfarande legitimt, har det något heuristiskt intresse, har det yttre gränser och därmed en definierbar mängd objekt att stå på? Sedan årtionden haglar det av skeptiska, och också nekande svar på de frågorna. Samtidigt ges motbud i form av nya rågångar för vad som utgör en litterär entitet; latinamerikansk, karibisk, östeuropeisk, nordisk litteraturhistoria har skrivits.

Men gränser kunde kanske också tänkas bli upplösta inåt. ”En värld är varje människa”, skrev Ekelöf. Tanken kunde börja med Carl August Hagberg, som Håkanson ägnar några goda sidor åt och vars tolkningar av Shakespeare vid 1800-talets mitt stärkte svenskans självkänsla. ”Från och med denna tid hörs ytterst sällan den tidigare så ofta upprepade tanken att det svenska språket skulle vara otillräckligt utvecklat för att rymma den främsta litteraturen.” Man kan våga en tilläggstanke, att Hagbergs samliv med Shakespeare bidrog till att utveckla svenskan. Så går man över havet och hävdar med Thomas Warburton att den finska konstprosans hörnsten, romanen *Seitsemän veljestä* (1870), rymmer åtskilligt av läsefrukter som Kivi plockat på sig av Shakespeare via Hagbergs svenska, tryfferat med intensiv läsning av Almqvist, också på svenska. Så hävdar man ytterligare att detta medbestämt och berikat romanens språkliga register.

Warburton gjorde själv 1987 en översättning av Kivis roman utifrån dessa premisser. Skulle det här finnas något för en kontrollör av nationallitteraturhistorienhet att beakta? Måhända är Kivi en multikulti, en kvarteron. Om nationallitteraturers bägge hälfter – original och översatt – förs samman kan de mest grannliga legitimitetsanspråk komma att resas. Det blir tissel i salen. Vem hade väl anat att de här varit ihop, det syns ju inte utanpå?

Ett sista ord om vad som syns utanpå. På omslaget väcker Tolstojs *Krig och fred* förhoppningar genom textutdrag från fyra svenska versioner. Lite synd är det att romanen inte återfinns som diskussionsobjekt inne i boken; det hade kunnat sitta bra för slavisten Håkanson. *Krig och fred* är inte bara monumentalt mångordig utan också djärvt flerspråkig, på åtminstone ryska och franska. Där föregriper denna klassiker slag av översättarproblem som ställs på sin spets i

Takatalvi

Vem bad om vinterns återkomst?

Var det du? Du var dum.

Snön på vintergäckens skira blomst
var maktlös, liksom du, och dum.

Den is som nästan fällde mig pladask
är borta, liksom du en dag, och dum.

Nu kommer vår, som en pralin i ask,
och den, du, är inte dum.

PONTUS KYANDER

långt nyare litteratur, där språklig hybriditet har blivit vardagsvara.

CLAS ZILLIACUS

Nils Håkanson: *Dolda gudar. En bok om allt som inte går förlorat i en översättning*. Stockholm: Nirstedt/litteratur 2021, 357 s.